

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ГІДНОСТІ ПЕРШОКЛАСНИКІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Обґрунтовано важливість початкової школи у вихованні в учнів культури гідності. Розкрито сутність понять «гідність» і «культура гідності». Визначено особливості дітей 6-7 років, що уможливають виховання у них культури гідності. Охарактеризовано форми і методи організації позаурочної роботи з виховання у першокласників культури гідності. Пріоритетна увага приділена розгляду інтерактивних методів, які дають змогу залучати дітей до співробітництва і взаємодії, виховувати у них ціннісне ставлення до самих себе та до інших.

Ключові слова: першокласники, гідність, культура гідності, позаурочна діяльність, форми і методи виховання.

У вирішенні завдань, що постають сьогодні перед національним вихованням, особливе значення має початкова школа, від якої значною мірою залежить його подальша дієвість та ефективність. У зв'язку з цим посилюється відповідальність початкової ланки освіти не лише за формування у молодшого школяра наукових знань, умінь і навичок, а й тих якостей, які сприятимуть його особистісному розвитку на наступних рівнях шкільної життєдіяльності.

Важливе місце серед цих якостей належить гідності, тобто сукупності уявлень людини про її самоцінність, соціальну рівність з іншими людьми, які виконують функцію регулятора людських взаємин, приведення їх у відповідність до визнаних у суспільстві соціальних норм.

Проблеми гідності, особливості виховання набули висвітлення в працях І. Беха, К. Журби, В. Киричок, В. Малахова, В. Рибалки, С. Удовицької, К. Черної, С. Шаракшаної, О. Шишмакової та інших науковців, які акцентують на таких її визначальних ознаках, як ціннісне ставлення до себе та до інших, до навколишнього соціального і природного довкілля. Як категорія етики, гідність характеризує цінність індивіда як моральної особистості, визначає моральне ставлення людини до самої себе та ставлення до неї інших людей, це форма вияву самосвідомості і самоконтролю, на яких ґрунтується вимогливість особистості до самої себе. Водночас, як наголошують дослідники, слід зважати на те, що ідея про людину як найвищу цінність може реалізуватися лише в практичному утвердженні культури гідності як регулятора поведінки людини, мотивуючого підґрунтя конкретних цінностей.

Актуальність проблеми виховання культури гідності у першокласників зумовлена тим, що серед новоутворень дітей 6-7-літнього

віку, які створюють передумови для виховання в них особистісно й соціально значущих якостей, дослідники (О. Докукіна, В. Киричок, О. Кульчицька, З. Огороднійчук, В. Олійник, О. Скрипченко, Н. Стаднік, Л. Трубайчук) наголошують на таких, як: домінування почуттєвої сфери, що набуває прояву в певному виді ставлення до будь-якого конкретного образу, явища, події і слугує регулятором учинкової діяльності та поведінки загалом; розвиток довільної поведінки і, як наслідок, оволодіння вміннями підпорядковувати безпосередні мотиви більш віддаленим, особистісні — соціальним. Поступове долучення першокласника до етичних категорій зумовлює усвідомлення ним зв'язку між своїм «Я» та навколишньою дійсністю, іншими людьми, формування позитивного ставлення до самого себе, розвиток здатності до прояву культури гідності.

Проведений нами аналіз наукових джерел засвідчує, що сучасні дослідники приділяють велику увагу розкриттю сутності понять «гідність» та «культура гідності», окресленню основних складових культури гідності, характеристики теоретичних аспектів виховання культури гідності у молодших школярів та молодших підлітків, визначенню основних психологічних новоутворень дітей 6-7 років. Однак недостатньо розробленими залишаються питання, пов'язані з визначенням форм і методів виховання культури гідності, зокрема, у першокласників.

Meta stammi — розкрити сутність понять «гідність» та «культура гідності», охарактеризувати форми і методи виховання культури гідності першокласників у процесі позаурочної діяльності.

Гідність — це «складне особистісне утворення, яке характеризується цілісним самоствердженням на основі рефлексійно-емоційної настанови на повагу до іншої людини і самоповагу. Вона є умовою виховання духовного потенціалу особистості, що дає їй змогу нормативно діяти у різноманітних соціальних ситуаціях. Гідність стимулює свідому саморегуляцію та самовиховання» [9, с. 6].

За словами М. Вебера, «гідність особистості полягає в тому, що для неї існують цінності, з якими вона узгоджує своє життя — нехай навіть в окремих випадках вони існують виключно в глибині індивідуального духу: тоді індивідові важливо «реалізувати» себе в таких інтересах, значення яких він мусить визнати як цінність, як ідею, що нею він керується» [3, с. 196].

Як усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик, які викликають повагу оточення, інтерпретує гідність І. Бех. При цьому наголошується, що не можна ігнорувати варіант, коли «внутрішні утворення як характеристики особистості не викликають поваги до неї». У такому випадку, вважає психолог, «слід говорити про ступінь суспільної значущості цих характеристик особистості, або ж про недостатню моральну

вихованість того, хто вступає у взаємодію з носієм почуття гідності». Тому пропонується мати на увазі, що «цей зворотний зв'язок як по-вага — ставлення об'єкта гідності до її суб'єкта є обов'язковим у концептуалізації почуття гідності» [2].

Звідси носій культури гідності характеризується як самодостатня особистість, тобто така, що покладається лише на саму себе, на свій внутрішній покликання, а не на інших, не на те, що вони думають про неї, чого від неї очікують, чим захоплюються в ній, чи що в ній зневажають, за що винагороджують чи карають. Воля людини, що володіє культурою гідності, переконаний І. Бех, «вільна від спотворень залежністю від інших та їхніх намірів, вона цілісна, вільна, незалежна» [2].

Визначаючи культуру гідності як ціннісне ставлення до себе, до інших людей, до нації, К. Чорна акцентує на тому, що важливим напрямом виховання має стати формування системи ціннісного ставлення особистості до навколишнього соціального і природного довкілля та самої себе, до своєї людської, власної та національної гідності. Пріоритетною умовою вирішення цього завдання названо гуманізацію виховного процесу [10, с. 348].

На думку К. Журби та В. Киричок, культура гідності є результатом виховання й містить правовий аспект (Я — людина), корпоративний (Я — учень), сімейний (Я — нащадок і продовжувач людського роду), гуманістичний (Я — гуманіст), національний, етнічний (Я — українець), суспільний (Я — творець себе і держави), планетарний (Я — представник людства) [6; 7].

Отже, культура гідності є інтегративним особистісним утворенням, що передбачає прояв людиною ціннісного ставлення до самої себе, до інших людей і забезпечує регуляцію її поведінки в різних сферах соціального і природного середовища.

Для сучасного виховного простору характерні тенденції прямування до гуманістичного, демократичного розвитку, до взаємодії, співпраці, інтеракції в різних сферах функціонування людей. Спостерігається перехід школи на курс, що забезпечує створення можливостей для учнів займати не просто активну, а й ініціативну позицію у процесі виховної діяльності. На особистісному рівні це означає не просто засвоєвати запропонований учителем матеріал, а й пізнати світ, вступаючи з ним в активний діалог, самостійно шукати істини і не зупинятися на досягнутому. Тому в процесі проведення позаурочної виховної діяльності необхідно не тільки орієнтуватися на її зміст, а й продумувати, як це зробити з найбільшою користю для розвитку особистості кожної дитини. Для цього необхідно застосовувати ті форми і методи виховної діяльності, які підвищують її продуктивність та якість. Це потребує переходу від звичного монологічного викладу готових знань до діалогічного, інтерактивного,

проблемно-пошукового, творчого, що пов'язано з подоланням соціальних стереотипів в аспекті педагогічного проектування та організації виховного процесу. Найбільшою мірою таким вимогам відповідають інтерактивні методи виховання, які ґрунтуються на рефлексії і допомагають кожному школяреві піднятися на вищий інтелектуальний рівень, опинитися в новому контексті досягнення можливості суб'єктивного ставлення до мети виховної діяльності.

Використання інтерактивних методів (рольові ігри, інсценізації, творчі завдання, вирішення ситуацій морального вибору) дає змогу не тільки закріпити теоретичні знання учнів, а й поглибити їх у процесі спілкування і творчого пошуку.

Враховуючи вікові особливості першокласників, оптимальним методом виховної роботи є гра. За словами Л. Виготського, «гра для дитини — це не просто згадка про пережите, а творче перероблення пережитих уявлень, їх комбінування і побудова у ній нової дійсності, що відповідає запитам і потягам самої дитини» [4, с. 89]. Саме гра забезпечує розвиток і становлення дитини, посилює її суб'єктність, допомагає виробити культуру гідності.

Особливе місце серед ігрових методик у процесі виховної роботи з першокласниками посідає рольова гра, яка має вагомі можливості щодо формування свідомості. Залучаючись до участі у рольовій грі, дитина отожднює себе з дорослими, прагне відтворити їхні відносини у спеціально створених умовах. Тобто, рольова гра — це особлива форма моделювання дитиною відносин, що зафіксовані в правилах певних ролей.

Доречність використання гри як методу виховання у першокласників культури гідності зумовлена не тільки необхідністю внесення змін до традиційної методики виховної діяльності, а й тим, що ігрова діяльність характеризується багатомірністю впливів на формування особистості — з нею пов'язана трансформація психічних процесів, удосконалення пізнавальної самостійності, розвиток соціальних якостей і моделей поведінки. Гра допомагає згуртувати дитячий колектив, залучити дітей до активної діяльності, навчити дотримуватися правил, сформувати вміння контролювати власні вчинки, правильно й об'єктивно оцінювати вчинки інших. Під час гри збагачується соціальний досвід дітей, вони вчать адаптуватися в незнайомій ситуаціях, співпрацювати, вступати в міжособистісну взаємодію.

Гра дає дитині можливість виходити за рамки пізаного, оволодівати новими знаннями, формуватися як творцеві власного життя, самовдосконалюватися, створювати свою особистість, вона продукує різні форми спілкування і створює сприятливі умови для оволодіння ними.

У молодших школярів емоційна пам'ять є доволі стійкою. Тому використання ігрових рольових діалогів, міжособистісного співро-

бітництва є не лише доцільним, а й найбільш ефективними засобами виховання в них культури гідності. Вони узгоджуються з потребою дітей цього віку у грі, фантазуванні. Завдяки такій організації виховної діяльності відбувається «поєднання інтелекту та афекту» (Л. Виготський), поза яким знання не можуть стати особистісно значущими, тобто суб'єктивно привласненими.

Поряд із традиційними формами роботи – фронтальною (тобто спільна діяльність вихователя з усім класом) та індивідуальною (з окремими учнями, які важко залучаються до міжособистісної взаємодії і спільної діяльності, неохоче приймаються класним колективом, а також боязкими і сором'язливими) варто застосовувати групову форму роботи (тобто роботу в малих групах, а стосовно першокласників це робота в парах), яка забезпечує створення під час виховних занять мікроклімату, базованого на принципах співпраці й демократизації, сприяє розвитку в учнів критичного мислення та вміння самостійно опановувати нові знання, передбачає залучення школярів до виховної взаємодії. Групова форма роботи надає кожному учневі змогу виявити свої знання і вміння в практичній діяльності через постійне залучення до процесу мислення й міжособистісного спілкування, забезпечує формування вмінь активного слухання, вироблення спільної думки, вирішення суперечностей.

У групі підвищується інтерес і мотивація до виконання поставленого завдання: збуджуються емоції, активізуються знання, досвід кожного стає доступним для інших, судження зазнають більш об'єктивного оцінювання, швидше відкидаються хибні погляди. Група забезпечує потребу першокласників у спілкуванні, стимулює більш природну поведінку її учасників; тут створюється більше можливостей для пошуку творчих варіантів рішень, актуалізується важливість виховного діалогу. Насамперед діалогу між самими дітьми, співробітництва, що забезпечує:

- позитивну взаємозалежність, тобто усвідомлення дитиною того, що вона пов'язана зі своїми однокласниками в такий спосіб, який не дає змоги досягти успіху одному учаснику групи, якщо інший не досягає такого самого успіху;
- особистісну взаємодію, за якої діти мають спілкуватися між собою, допомагати одне одному під час розв'язання проблем, виконання завдань, пошуку ідей і сюжетів;
- розвиток навичок спілкування, які прищеплюються дітям для того, щоб вони могли використовувати їх у процесі міжособистісної взаємодії;
- спільне оцінювання перебігу групової роботи, за якого групи регулярно підводять підсумки зробленого і визначають, яким чином кожний з них і група в цілому можуть діяти більш ефективно [5].

Співробітництво — одна з найважливіших передумов розвитку і становлення особистості, її культури гідності. Однак, організовуючи його з першокласниками, слід зважати на те, що дитина може почати діяти як суб'єкт виховної діяльності лише за наявності активного опонента, який «має свій погляд на ситуацію, що склалася, і зацікавлений у пошуку виходу з неї». За наявності такого опонента дитина змушена критично проаналізувати та оцінити свою думку, вступивши в діалог з носієм інших поглядів. Отже, головне у співробітництві — зіткнення думок, яке веде до «взаємного аналізу незалежних оцінок, що визначає силу і слабкість кожної з них, допомагає кожному учаснику діалогу подолати свою обмеженість» [8, с. 162]. Тим самим створюються умови для цілеспрямованого пошуку вирішення виховних завдань, насамперед тих, що стосуються виховання культури гідності.

Групова робота (робота в парах) передбачає дотримання першокласниками певних правил, а саме:

- чути іншого і самому висловлювати так, щоб бути почутим, рахуватися з думкою однокласника, уміти сперечатися і доходити спільної думки, уміти доброзичливо висловлювати свою думку і вислуховувати думку іншого;
- допомагати однокласнику і вчитися нього.

Оволодіти цими правилами допоможуть різноманітні вправи, які не тільки сприяють виробленню в учнів необхідних ціннісних ставлень, відпрацюванню важливих для особистісної гідності вмій, а й дають змогу накопичувати досвід правильної поведінки, самостійності у вирішенні завдань, розвивати індивідуальні якості.

Не менш корисною для узагальнення і систематизації знань першокласників щодо сутності культури гідності та способів її прояву є колективна форма роботи, яка забезпечує сприятливі умови для спільного складання оповідань, казок, вироблення певних правил, коли кожний робить внесок у роботу над тією чи іншою проблемою. Ця форма роботи особливо корисна для некомунікабельних, похлихливих, невпевнених у собі дітей, оскільки, залучаючись до колективної діяльності, вони відчувають підтримку з боку однокласників, що забезпечує їхній індивідуальний розвиток, привласнення основних складових культури гідності.

Серед інтерактивних методів виховання у першокласників культури гідності під час колективної форми роботи у нагоді можуть стати дискусії та диспути, які допомагають стимулювати пізнавальну і соціальну активність дітей. Ситуації пізнавальної суперечки, дискусії, за умов умілої їх організації, дають змогу привернути увагу школярів до різних поглядів з тієї чи іншої проблеми, спонукають їх до осмислення різних підходів та аргументації.

Під час виховної роботи для активізації учнів перших класів варто застосовувати творчі завдання, орієнтовані на краще розуміння пер-

шокласниками сутності понять «гідність» та «культура гідності», усвідомлення ними власних якостей і чеснот, надання допомоги для того, щоб зазирнути в самих себе, проаналізувати свої вчинки, знання і вміння. Творчі завдання вимагають від учнів не просто відтворення інформації, а прояву творчості, оскільки містять більший або менший елемент невідомого і передбачають зазвичай використання різних підходів до їх виконання. Невідомість відповіді і можливість знайти своє власне «правильне» рішення, засноване на власному досвіді, а іноді й на досвіді однокласника, допомагають створити умови для співпраці і спілкування всіх учасників виховного процесу.

Зважаючи на вікові особливості першокласників, обмеженість їхнього досвіду щодо прояву культури гідності, поряд із різноманітними видами інтерактивних методів, варто використовувати традиційні, серед яких важливе місце належить бесідам, спрямованим на розширення і поглиблення когнітивної сфери молодших школярів, зміну наявних у них помилкових ціннісних ставлень і стереотипів поведінки. Останнє досягається за допомогою активізації процесів переживання та стимулювання в молодших школярів бажання особисто залучатися до вирішення поставлених завдань. Цьому сприяє проблемний виклад матеріалу, що передбачає не просто передачу першокласникам необхідної інформації, а й залучення їх до самостійного (за підтримки вчителя) знаходження відповідей на поставлені запитання.

Проведення бесіди з першокласниками обов'язково має супроводжуватися спільним обговоренням запропонованої проблеми, а також рефлексією як процесом самопізнання першокласниками своїх внутрішніх психічних актів і станів. Як новоутворення, рефлексія спостерігається вже у дітей молодшого шкільного віку, однак у цьому віковому періоді вона виявляється за керованого оволодіння дитиною навчальною діяльністю і є навчально-пізнавальною. Бажання молодшого школяра зайняти нову соціальну позицію веде до того, що він прагне зрозуміти своє Я [1, с. 42]. Тому завдання вчителя полягає в тому, щоб допомогти дитині в цьому, спрямувати її на саморозвиток, самодіяльність, самоздійснення, самовдосконалення. Актуалізації рефлексії допоможе введення в діалог учителя з першокласниками запитань типу: що нового ви дізналися сьогодні?, як би ви вчинили?..., що було важко?, що найбільше сподобалося? тощо.

Отже, організація позаурочної виховної роботи, спрямованої на виховання у першокласників культури гідності, потребує різноманітності форм і методів спільної діяльності. Лише за таких умов можна сподіватися на ефективне вирішення завдань, пов'язаних з оволодінням дітьми сукупністю необхідних знань, виробленням у них відповідного ціннісного ставлення, суспільно визнаними та особистісно прийнятими правилами поведінки і міжособистісної взаємодії.

Проведений нами аналіз наукових джерел дав змогу встановити, що гідність — це сукупність уявлень людини про її самоцінність, соціальну рівність з іншими людьми, які виконують функцію регулятора людських взаємин, приведення їх у відповідність до визнаних у суспільстві соціальних норм.

Культуру гідності розглядаємо як інтегративне особистісне утворення, що вміщує ціннісне ставлення людини до самої себе, до інших людей і забезпечує регуляцію її поведінки в різних сферах соціального і природного середовища.

Виховання у першокласників культури гідності у позаурочній діяльності передбачає використання широкого комплексу взаєпов'язаних форм і методів роботи, серед яких пріоритет належить проблемним бесідам, рольовим іграм, груповій (парній) роботі, вправам, диспутам, дискусіям, творчим завданням.

Для подальшого дослідження перспективним вважаємо наповнення розглянутих форм і методів роботи змістом, який забезпечував би підвищення ефективності виховання у першокласників культури гідності.

Література

1. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І.Д. Бех. — К. : Академвидав, 2012. — 256 с.
2. Бех І.Д. Почуття гідності у духовному розвитку особистості [Електронний ресурс] / Іван Дмитрович Бех. — Режим доступу: <http://www.ipv.org.ua/component/article/8-beh/61-2012-09-28-07-54-12.html>. — Назва з екрана.
3. Вебер М. «Об'єктивність» соціально-наукового пізнання / М. Вебер // Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер ; [пер. з нім. О. Погорілий]. — К. : Основи, 1998. — 534 с.
4. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский ; [под ред. В.В. Давыдова]. — М. : Педагогика-Пресс, 1999. — 536 с.
5. Воронцов А.Б. Проектные задачи в начальной школе / А.Б. Воронцов. — М. : Просвещение, 2011. — 176 с.
6. Журба К.О. Теоретичні засади виховання культури гідності в школярів // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / К.О. Журба. — Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2012. — Вип. 16, кн. 1. — С. 232–240.
7. Киричок В.А. Виховання культури гідності молодших школярів у позаурочній діяльності: теоретичний аспект // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / В.А. Киричок. — Кіровоград : ЗВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. — Вип. 15, кн. 1. — С. 250–258.
8. Трубайчук Л.В. Становление и развитие личности младшего школьника в образовательном процессе : [монография] / Л. В. Трубайчук. — Челябинск : Изд-во ЧГПУ, 2000. — 242 с.
9. Удовицька С.В. Виховання гідності молодших підлітків у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / С.В. Удовицька. — К., 2010. — 18 с.

10. Чорна К.І. Гуманізація навчально-виховного процесу як механізм становлення культури гідності зростаючої особистості // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / К.І. Чорна. — Кіровоград : ЗВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. — Вип. 16, кн. 1. — С. 344-353.

Обосновано важное значение начальной школы в воспитании у учащихся культуры достоинства. Раскрыта сущность понятий «достоинство» и «культура достоинства». Определены особенности детей 6–7 лет, которые способствуют воспитанию у них культуры достоинства. Охарактеризованы формы и методы организации внеурочной работы по воспитанию у первоклассников культуры достоинства. Приоритетное внимание уделено интерактивным методам, которые позволяют привлечь детей к сотрудничеству и взаимодействию, воспитывать у них ценностное отношение к самим себе и другим.

Ключевые слова: *первоклассники, достоинство, культура достоинства, внеурочная деятельность, формы и методы воспитания.*

O. V. Rogovets

Dignity Culture Education of First-Form Pupils' in the Out-of-Class Activity of General Educational Establishment

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The importance of primary school in upbringing pupils' culture of dignity is substantiated. On the basis of theoretical analysis of scientific sources, the essence of concept «dignity» is defined as an aggregate of presentations of the person about its self value, social equality with other people, which perform the function of a regulator of human mutual relations in accordance with the social norms acknowledged in society. The essence of the concept «culture of dignity» is ascertained, under which we understand the integrative personality quality that contains value attitude of a person toward himself (herself), other people, provides adjusting of conduct in the different spheres of social and natural environment.

The features of children of 6–7 years are determined that render possible upbringing their culture of dignity, namely: prevailing of perceptible sphere, which manifests in a certain kind of attitude toward any concrete appearance, phenomenon, event and serves as the regulator of conduct acts; development of arbitrary conduct and abilities to subordinate direct reasons to farther, personal — to social.

Forms (collective, groups) and methods of organization of out-of-class work are characterized, dedicated to upbringing the first-form schoolchildren's culture of dignity. Next to traditional conversation, special attention is paid to interactive methods (playing activity, role game, work in pairs, collaboration, exercises, creative tasks, disputes, discussions), which enable teachers to engage children in collaboration and co-operation, to educate their value attitude toward themselves and others.

Keywords: *first-class pupils; dignity; culture of dignity; out-of-class activity; forms and methods of upbringing.*

References

1. Bekh, I.D. (2012). *Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku* [Personality in a Sphere of Spiritual Development]. Kyiv: Akademydav.
2. Bekh, I.D. *Pochuttia hidnosti u dukhovnomu rozvytku osobystosti* [Sense of Dignity in Spiritual Development of Personality]. Retrieved from <http://www.ipv.org.ua/component/article/8-beh/61-2012-09-28-07-54-12.html>.

3. Veber, M. (1998). «Obiektivnist» sotsialno-naukovoho piznannia [«Objectivity» of Social and Scientific Cognition]. In M. Veber, *Sotsiologhiia. Zahalno istorychni analizi, Polityka* (O. Pohorilyi, Trans.). Kyiv: Osnovy.
4. Vygotskii, L. S. (1999). *Pedagogicheskaia psikhologiia* [Pedagogical Psychology]. Moscow: Pedagogika-Press.
5. Vorontsov, A. B. (2011). *Proektnye zadachi v nachalnoi shkole* [Project Tasks in Primary School]. Moscow: Prosveshchenie.
6. Zhurba, K. O. (2012). Teoretychni zasady vykhovannia kulturi hidnosti v shkoliariv [Theoretical Foundations of Education of Schoolchildren's Culture of Dignity]. – In *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: Vol. 16 (1)* (pp. 232-240). Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka.
7. Kyrychok, V. A. (2011). Vykhovannia kultury hidnosti molodshykh shkoliariv u pozaurochnii diialnoti: teoretychnyi aspekt [Education of Primary Schoolchildren's Culture of Dignity in Extracurricular Activity: Theoretical Aspect]. In *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: Vol. 15 (1)* (pp. 250-258). Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka.
8. Trubaichuk, L. V. (2000). *Stanovlenie i razvitie lichnosti mladshogo shkolnika v obrazovatel'nom protsesse* [Formation and Development of Personality of Primary Schoolchild in Educational Process]. Cheliabinsk: Izd-vo CHGPU.
9. Udovytska, A. V. (2010). *Vykhovannia hidnosti molodshykh pidlitkiv u pozaurochnii diialnosti zahalnoosvitnoi shkoly* [Education of Dignity of Younger Teenagers in Extracurricular Activity of Secondary Schools] (Dissertation Abstract, Kyiv).
10. Chorna, K. I. (2012). Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu yak mekhanizm stanovlennia kultury hidnosti zrostaiuchoi osobystosti [Humanization of Educational Process as Mechanism of Rising Personality's Culture of Dignity]. In *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: Vol. 16 (1)* (pp. 344-353). Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka.